

УДК: 338.124.4(100):316.7”

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

Примљено:

NATIONAL INTEREST

26.11.2009.

Година V, vol. 7

Прихваћено:

Број 1/2010.

25.02.2010.

стр. 265-279

Оригинални научни рад

*Александар Саша Гајић**

ДУХОВНЕ И ЦИВИЛИЗАЦИЈСКЕ ОСНОВЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ¹

Резиме

Објашњавајући савремену светску економску кризу насталу кроз увишестручавање финансијског капитала у односу на реални капитал што је кроз процесе глобализације дислоциран а потом информатичким средствима даље умножаван и убрзаван у свом кретању, рад показује да је његов теоријски темељ у виду уверења у перманентни, бесконачни раст иманентан слободном тржишту има вредносне, цивилизацијске темеље. Посматрајући кроз призму вредносних и цивилизацијских уверења његове духовне основе и филозофске изразе, аутор у њему проналази симптоме краја модерне епохе и немогућност да се, из перспективе модерности и постмодерности, економско-цивизацијска криза превазиђе, будући да је њен главни проблем, одношење појединца и заједнице, човека и природе, творевине и Творца, у свом корену, и историјски и суштински, духовни, односно религиозни.

Кључне речи: светска економска криза, модерна и постмодерна, западна цивилизација, духовност

За разлику од наступајућих последица и њихових размера, механизми настанка светске економске кризе су мање-више познати. Неолибералистички дерегулатори тржи-

* Институт за европске студије, Београд

1 Рад је настао у оквиру пројекта 149026 кога финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

шта и актери култа похлепе су, зарад бескрајног увећавања профита, преселили кроз глобализацијске процесе већи део производње у Трећи свет, а обим финансијског капитала уишестручили у односу на укупан обим роба и злата на глобалном нивоу. Дајући при томе кредите грађанима са смањеном куповном моћи, а између себе обрћући „токсичне“ хартије од вредности, они су на дужи рок учинили неизбежним надолазећи економски суноврат.² Време општег подношења рачуна је управо стигло.

Премда је хипотекарна криза иницијално место «напрснућа» и ширења глобалне финансијске пометње, њена срж нису само банке са својим «зараженим» хартијама од вредности, већ општа, огромна финансијска задуженост која је почела да доспева на наплату. Дуг приватног сектора САД је, уз благослов државе и слободно-тржишну аргументацију, искоришћен у шпекулативне сврхе, претворивши се у коцкање акцијама и некретнинама, у коју су, од фјучерса до увлачења маса обичних људи преко стамбених кредита, готово сви били укључени, а што је неумитно довело до «пренадувавања балона».

Вишедеценијско генерисање ове кризе почивало је на рационализацији уверења како је перманентни, брзи привредни раст иманентан слободном тржишту, кога је као догму инаугурисала још кејнзијанска економија. Превиђајући немогућност бесконачног развоја у систему где су границе дефинисане као коначне, овај се кредо, са игнорисањем чињеница ограничености ресурса (резерве већине основних досадашњих енергената довољне су, при овом обиму експлоатације и потрошње, за свега пар наредних деценија), роба и куповне моћи тј. потражње, „хранио“ виртуелизацијом, тј. вештачким напумпавањем светских финансија и, преко њих, светске економије. Прво напуштајући класичну Сејову перспективу квантитативне једначине новца (која полази од тога да је маса новца у оптицају помножена са брзином оптицаја новца једнака вредности друштвеног производа, тј. реалном друштвеном производу помноженом са општим нивоом це-

2 Један од првих економиста који је предвидео и јавно указао на главне узроке светске економске кризе био је Макс Оте у књизи *Слом долази*, Романов, Бања Лука, 2009

на)³ како би се изгубила намена новца као «неутралног добра» што служи размени свих других добара и тако монетарним упливима стимулисали реални токови производње (кејнзијанизам), ова диспропорција створена емисијом новца без покрића и финансијских деривата покривала се дислокацијом производње у процесима глобализације на просторе где је надница била вишеструко нижа, као и убрзавањем новчаних трансакција савременим информатичким средствима.

Међутим, раскорак између виртуелног и стварног на крају је довео до напрснућа пренадуваног глобалног економског балона. То јест, виртуализација новца и профита ради одржавања уверења о бескрајном економском прогресу, а у циљу храњења похлепе која се све јаче сударала са реалношћу и чињеницама економских лимита, покушала је да их прекорачи и оповргне по принципу „Утолико горе по реалност!“⁴. И реалност је, баш због тога, последично стварно постала гора, јер је, пре тога, виртуелни глобални финансијски казино проиграо те „прогутао“ и много реалних економских добара оних који су у њега *веровали*.

Сада су ствари ту где су, и како изгледа, на овом се неће завршити. Јер, интервенционистичке мере администрација развијених западних држава кроз «упумпавање» пара у финансијски сектор не само да суштински не отклањају, него само тренутно одгађају драстичну ескалацију финансијске кризе која ће се фазно одиграти у наредном периоду. Тако се у ствари од блиске пропасти спасавају (и за своју похлепу награђују) берзански шпекуланти, дакле управо они који су генерисали кризу, а на рачун додатног пореског оптерећивања грађана, уместо да се шпекуланти пусте низ воду и сачувају колико-толико здрави принципи пословања на тржишту. Мада се готово нико не усуђује да ствари назове правим именом, на делу су државне мере «социјализације дуговања» старањем за хипотекарне кредите којим се покушава очувати вредност земљишно-књижног капитала, и то кроз откупе тржишно обезвређених цена некретнина и акција фирми чија је вредност пала или пак национализације предузећа ради спасавања од банкрота. Оваквим интервенционизмом се

3 О основама спора кензијанаца и монетариста везане квантитативне једначине новца видети Лабус Мирољуб, *Основи политичке економије*, Номос, Београд, 1992, стр. 26-28.

банкарска криза преноси на фискални ниво. То неумитно води од повећања пореза ка рационализацији и у администрацији и у привреди, тј. отпуштања запослених, а на крају до пропадања и становништва и производних делатности.

Ванекономске последице кризе

Живећи у својим свакодневним малим животима, у истом окружењу и сличним ситуацијама као и до јуче, тешко нам је да у пуној мери уочимо драстичност дешавања и промена које се свакодневно, у широј перспективи, убрзано одвијају. Свима је сада мање-више познато да се америчка финансијска криза, озбиљнија и структурно неупоредиво дубља него она из 1929. године, пренела на цео свет, стварајући економске потресе у виду ланчаних удара на финансијске системе и функционисање берзи, као и до реактивних финансијских државних мера. То ће у перспективи не само довести до «одбрамбеног» затварања других тржишта, смањења инвестиција и поскупљења кредита, већ и до суштинских, епохалних промена на свим нивоима савременог, и унутардржавног и међународног, живота. Поступност догађања ових промена, као и код сваког значајног процеса, тек ће са временом добити пуне размере.

Глорификовани аспекти глобализације као интегративне међузависности сада почињу да показују и своје наличје кроз погубност отворености за штетне утицаје. На проби ће се наћи и националне економије, али и супранационалне организације попут ЕУ. Европска Унија ће пред искушењима економске кризе и њеним политичким последицама морати да полаже тест да ли је у стању да заузме и спроводи јединствену (и то не само) економску политику, или само представља институционални провизоријум у коме, када дођу тешкоће, се свако гледа само себе и свој интерес. Прве реакције на преливање кризе у правцу европских банака, немогућност постизања консензуса око заједничког деловања (што је за последицу имало и пад вредности евра) и појединачне мере самозаштите, не дају основе за већи оптимизам.

Теоријско и практично сумњичење домета суверености⁴ (пре свега економске, али и политичке и безбедносне)

4 О савременим дOMETИМА суверености више у тематском зборнику *Суверени-*

државно-политичких творевина реално ће се наћи пред животним тестом. Светска криза ће показати да ли је државна сувереност у класичном виду заиста превазиђена, то јест да ли је њено преношење на више нивое надржавних интеграција успешан експеримент или не; да ли је будућност суверености резервисана само за државе нивоа регионалних сила или, као у претходним периодима, за све оне које су у стању да, понашајући се суверено, опстану и функционишу. Плуралитет међународних субјеката у коме се желела видети алтернатива државоцентричном моделу, мораће да се прилагоди мултиполарном устројству света који израста, стварајући «гроздове» повезивања другоразредних субјеката и организација око оних ентитета које буду успеле да покажу највећи степен одрживе самодовољности и суверености. Постојећи међународни систем и право, укључујући и УН, ионако озбиљно начет, опстајаће више као провизоријум пун противуречности и сукоба интереса, а услед недостатка бољег решења и немоћи да га у постојећем односу снага било ко одмени нечим другачијим и ефикаснијим.

Опадање америчке економске моћи свакако ће умањити значај долара као «мере вредности» наспрам других валута коју је ова монета имала још од времена напуштања златног стандарда. То ће се последично одразити на смањене спољно-политичке моћи САД, али и на трансформацију америчког унутрашњег друштвеног поретка и њених институција. Све чешће се могу чути прилично основана страховања да прерогативи дати америчком министру финансија представљају увођење у постепену, прво економску, «ограничену диктатуру», а потом и у трајно, суштинско напуштање демократског облика владавине и поделе власти, односно њено фасадно, формално одржавање уз доминацију егзекутиве (која је у спрези са финансијско-шпекулативном елитом и војно-индустријским комплексом) где се неповратно губи «стара» природа демократске републике. Но, смањење реалне моћи најчешће не значи и повлачење, пацификацију и умањење деловања. Напротив, управо опадање моћи може лако да узрокује пораст агресивног понашања која жели да задржи доминантну позицију коришћењем средстава «тврде

моћи». Зато је највероватније да ће, након мера «самозаштите», многи од оних који у томе буду најуспешнији покушати да прошире свој утицај на подручја где ће туђи утицаји бити евидентно ослабљени, што ће довести до надметања око нове прерасподеле интересних сфера. Не заборавимо да је криза из 1929. године представљала увертуру која је деценију касније довела до сукоба светских размера, и да се велике силе у кризним временима најчешће одлучују да излаз из економских невоља траже у војно-политичким авантурама. Све то може да доведе до дестабилизационих, грубих утицаја у бројним регионима света доживљаваним као део сопствене интересне сфере, где ће се пројекције сопствених потреба, пре свега за базичним ресурсима, покушавати остварити свим расположивим средствима. Ово се пре свега односи на Блиски Исток и Латинску Америку, али и на просторе бившег источног лагера, укључујући и Балкан.

Вредносна и цивилизацијска криза

Помнији посматрачи ескалације економске кризе видели су, испод ње, много дубљу, цивилизацијску и вредносну кризу, а неки, у самом њеном темељу, и духовну кризу. Кризу друштва која се клања идолима потрошње и хедонизма, узроковану и ношену неутаживом похлепом, као и кризу свих парадигми које су овакве друштвене односе стварале, одржавале и оправдавале. Зато се почетак економске кризе у јавности одмах и препознао као практични крај идеологије неолибералног економизма која је стајала као идеолошки темељ наизглед рационалног уверења о размерама бескрајног економског развоја и потенцијалног благостања кога доноси глобализација, а која се извргла у своју супротност.

Економска криза је, дакако, у највећој мери само очигледање, последица друштвених и духовних кретања на економском пољу, која се потом враћа, одржава на најшири друштвени план. Чак и сам лични однос према привређивању и његовим продукцима, новцу и људима који га користе је и духовни однос, јер подразумева, као свој предуслов, заузимање вољног, вредносног, емотивно-мисаоног става који води од одлуке ка деловању, па се таквим треба и посматрати. Ма колико неко заступао становиште о (мањој или већој) аутономији економске сфере наспрам других врста односа у

људској заједници, односно о њеном приоритетном, базном положају у односу на духовну „надградњу“, или, пак, заступао обрнуте погледе, једно је непорециво. Начелна становишта, погледи на свет, увек имају у свом вредносном сегменту урађену „компоненту вере“ која трансцендира поједине „конкретне“ чињенице на којима се базирају, укључујући ту и духовно-вредносно одношење онога који их са стране уочава и узима (или не) у обзир приликом њиховог теоријско-практичног уобличавања. И више од тога. Полазећи од овако изграђених начелних становишта у стварне економске односе, људи се и у њима понашају у складу са својим не само способностима, већ и надом, односно вером у успех која је и главни мотивациони покретач ових активности. А то је већ поље духа, били ми тога свесни или не. Цела историја идеје о економском, и не само економском прогресу, укључујући на крају и њену улогу у рационалном подупирању претварања глобалних финансија у својеврсни *perpetuum mobile* која је довела до садашње глобалне кризе, сведочи нам о томе.

Светска економска криза зато јесте много више од само економске кризе, она јесте и вредносно-духовна криза чији су симптоми ескалирали на пољу привређивања. Представљајући не само кризу економског неолиберализма, па чак ни шире, либералне идеологије као „најдуговечније“, последње модерне идеологије, она је стварни показатељ не само урушавања „последњег вида последње модерне идеологије“, не ни само урушавања стварности под моделирајућим, рационалним концепцијама позне модерне – она је драстична и по први пут општесветска манифестација најдубље кризе модерности, то јест – она је криза завршетка модерности.

Време модерне, време перманентне кризе

Жариште кризе западне цивилизације, још у њеним предмодерним коренима, налази се у самом њеном центру – у антропоцентристичком «човекобоштву» (Ј.Поповић) које својим разумом жели да спозна, измери и продре у бескрајни свет, да га савлада прегнућем сопствене воље и постави себе у његов «обухваћени» центар те да њиме трајно доминира. Због овог «фаустовског»⁵ порива, као последице «безгранич-

5 Фаустовску цивилизацију подробно објашњава Шпенглер Освалд у њизи

не усамљености као домовине фаустовске душе»,⁶ целокупна се западна цивилизација често и назива фаустовском⁷. Ритмика фаустовске воље за моћи је, у мањој или већој мери, присутна у сваком сегменту западне цивилизације и културе. Откривајући њену постхришћанску суштину која тежи «смисленом» историјском развоју као хоризонталном, обездуховљеном есхатону без унутрашњег смирења и прожимајућег, благодатног, литургијског односа Творца и творевине, она покушава да оствари свој «историјски циљ» ношена страстима којима се вољно покушава обухватити бескрај. Западњачки развој монетарних односа и банкарских техника, које од античког наслеђа *nauticum foenus* и *instrumentum ex causa sanbii* (позајмице за велики ризик), преко меница све до савремених финансијских деривата, показује исту фаустовску «страст ка бескрају». Као бескрајна тежња ка увећању профита ношена страшћу похлепе, њено увећање мимо законски дозвољене добити се историјски прво јавља у облику «прикривања добити» при размени под изговором разлике у монетарним курсевима у трговачким центрима. Од раста зеленашких камата јачањем и концентрацијом шпекулативног капитала који је емисијама хартија од вредности проналазио бројна средства за стално богаћење те манипулисање кроз кредитирање производних и трговинских односа, савремени финансијски деривати су на крају постали сами себи циљ, који је покушавао да се виртуелно «самооплођава» обртањем и пројекцијама у будућност потпуно независно од реалних економских и производних односа, што је, како смо видели, довело до садашње економске кризе.

Актуелна криза само је последња и највећа од свих криза које непрестано ствара (и истовремено покушава их превлада) пре свега западна цивилизација. Модерна, кроз коју се развила западна цивилизација што је у задњих пет векова

Пропаст запада, Кристали, Београд, 1990, књига 2, пре свега у поглављу Макрокозам, стр. 9-75.

6 Исто, стр. 37

7 Историјски Фауст, немачки лекар и астролог који је умро око 1540. године, представља парадигматичну фигуру модерног Прометеја који је, зарад знања и воље за моћи продао душу ђаволу, што је, већ крајем шеснаестог века, постало део западног фолклора и уметности. Више о томе код Делимо Жак, *Цивилизација ренесансе*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1989, стр. 343-344.

колонизовала скоро читав свет, целим својим трајањем је била у знаку ескалације кризе односа појединца и заједнице, то јест покушаја одговора на кризу који су тежили да превазиђу и изграде стабилнији, а развијенији свет.

Кризе свакако постоје од како је света и века, али никада перманентне, таквих размера и дубина као од времена модерне. Разумом претпостављајући и подстичући успостављање издвојених, „специјализованих“ сегмената живота из целине који израстају кроз жељу за својим проширењем и наметањем за тоталитет, или барем као главни критеријум у односу на тоталитет, модерна је ово сегментирање на приватно и јавно, друштво и државу, појединаца и колектив, веру и науку, економију и политику, сав њихов раскол и сукоб, покушала да превазиђе и тако утоли потребу за обједињеношћу, духовном или метафизичком. Сваки од ових, међусобно супротстављених сегмената живота, који је испрва само хтео да се еманципује и афирмише, касније је покушао да се наметне и тотализује над другим друштвеним сегментима. Ова „еволутивна“ борба издвојених партикула, порода модерне са својим идеолошко-рационалним пртљагом, њихово наметање и противстављање наметању, обележило је историју света задњих пет векова, да би се, наизглед, завршило поразима идеологија што су кроз тотализовање државе, нације и/или економско-класних односа покушале да остваре модерно преовладавање кризе, створивши још већу кризу и несрећу. Реактивно се окрећући контра модерних колективизама у правцу еволуираних израза либералног индивидуализма (који је својевремено и настао на простору трговине и приватног власништва), покушај за сада последњег универзалног тотализовања се одвијао, пре свега, на пољу економске глобализације.

У свету чији су облици групног организовања, од интересних група, држава и надржава до међународних организација и транснационалних корпорација, те међународних покрета метастазирали и у ширину и у дубину, обухватајући својим утицајима животе појединаца и традиционалних заједница неупоредиво више него и најтоталитарнија „класична“ држава, десио се чудновати процес. Кроз рециклиране обрасце раног, индивидуалистичког либерализма који се рекламирао да је деидеологизован, пре свега економске, ко-

лективне интересне групе, подупрте од стране државе са империјалним амбицијама, покушале су да изврше двоструко дејство. Прво дејство се огледало у покушајима растварања или „минимализовања“ свих традиционалних и многих рано-модерних облика организовања заједница (породица, верска заједница, нација–држава), осим оних које им непосредно служе, чинећи то уз помоћ индивидуалистичког „уситњавања“, тј. стварања антагонизама идеолошким и практичним фаворизовањем „појединца“ и његове наводне еманципацијске „добити“ уколико окрене леђа заједницама у којима егзистира. Друго дејство представљало је наметање тј. обједињавање кроз сферу економских делатности под исприком старих, првобитних теоријских поставки либерализма, које је имало, у позадини, и политичке и идеолошке и културне „извођаче пројекта“.

Премисе учења раног либерализма шкотских филозофа (Хјума, Адама Смита и Фергусона) о егоизму као покретачу прогреса, где себични интереси под спољашњим околностима, пре свега слободног тржишта и институционално-правних установа (који их „неминовно“ терају да се понашају рационално), спонтано воде до личног и друштвеног развоја којим се преовладавају сви нивои кризе модерног доба, неолиберални идеолошки пројект узео је за своју одскочну даску. Истина је, наравно, била знатно другачија. Заправо је и првобитни либерализам себичне пориве, „тј. вишак похлепе“ појединаца „претварао“ у друштвени развој пре свега њиховим „извозом“, то јест пљачкашком акумулацијом капитала од времена великих географских открића – до времена краја стварања колонијалних империја и његовим потоњим инвестирањем у епицентре индустријског друштва, и све то уз помоћ спреге ондашњих државних институција и приватних компанија, а не правним-регулативима и слободно тржишном утакмицом, који, узгред, историјски нису ни настали као резултат индивидуалних интеракција. Тим пре се себични, похлепни пориви оправдани индивидуалистичким либерализмом за „економски позитивне“ не могу поимати на основу идеолошких премиса у свету где су облици финансијско-економско удруживања створили хијерархијске структуре глобалних домета, јаче и развијеније од многих класичних држава. Ове су структуре, како генеза светске кризе пока-

зује, под класично-либералним изговорима заправо учиниле и проузроковале све супротно од онога што пропагирају основни постулати либералног кредо. Правно-институционални оквир (државе и државне, те међудржавне регулативе) и слободно тржишни амбијент, не само да није усмерио економске актере да се понашају „рационално“ и реално, већ је послужио као рационализација, оправдање страстима похлепе које су набујале на глобалном плану. Након што је пренадувана „финансијска реалност“, а пошто је глобализација заокружила економију у један (у великој мери тесно повезан) светски систем па више није, као до тада, било довољно простора за „издвни, вансистемски вентил“ ирационалне грабежи, нити довољно реалних средстава и новца да се задржи „степен прогреса“ који их задовољава, егоистичке страсти су се понајвише распомабиле у домену финансијског пословања, узрокујући на дужи рок унутрашње, системско урушавање на теоријском плану „идеалног“ слободног тржишта.

Потрошеност постојећих парадигми

Након најновијих догађања, историјска потрошеност свих модерних идеологема, тј. њихово лицемерно „постмортем“ употребљавање, сваким даном постаје све очигледнија. Преобликовање и урушавање у стварности далеко је одмакло од теоријских концепција модерне. Зато нам враћање на њене појединачне раније моделе, а ради објашњења и налажења решења за постојеће проблеме (у економији, рецимо, на моделе Маркса, Кејнза, па и Листа) пре свега сведочи о неадекватности, „окамењености“ савремене мисли и праксе, које крхотине модерних мисаоних конструкција, попут „секуларизоване схоластике“, држе заробљене. Динамика стварности је отишла далеко испред ових теорија које су својевремено покушале да је објасне и преобликују. Данас ове парадигме, као стварносно превазиђене, углавном представљају засторе, урушена Потемкинова села што закриљују хоризонте нових увида.

Као што су друштвена и економска реалност поступно оповргле идеолошки соцреалистички универзални експеримент, управо на оном пољу на коме је почивао њен «темељ» - на економији и етатистичком прожимању друштвених односа, и то толикој мери да у њега није више веровао готово

нико, а економија и држава доживеле трагични крај, слична судбина сада почиње да се дешава неолибералној економији и предузетништву. Није претерано рећи да се она у трци за непрестаним увећавањем профита нашла пред амбисом. Наравно, привреде, државе и друштва ће то на крају некако и преживети, мада неће бити ни приближно такве какве су биле до сада - али неолибералистичка идеологија засигурно неће.

У том смислу, огромна већина помодних и популарних теорија и учења компатибилних до сада јединој преосталој идеологији модерног доба, већ су увелико постале беспредметне. Фукујамине теорије о крају историје одрекао се одавно и сам њен творац.⁸ Теоријама о «минималној држави» попут Нозикове⁹ или крајње геополитички инструментализованим учењима о «праву народа» попут Ролсове,¹⁰ догађаји у стварности прете не само да их претворе у примере излишних апологета историјски погрешних концепата (попут радова мислилаца као што су били Камењев или Зиновјев), већ и да, као предмет подсмеха, заврше на сметлишту историје. Шта онда тек рећи о промашеним, извиканим постмодерним теоријама о детериторијализацији, десуверенизацији, идентитетској десупстанцијализацији и сличним интелектуалним конструкцијама? Тим «учењима» сам развој догађаја у стварности поткопава темеље и показује њихову безвредност, док њиховим задртим «верницима» постепено припрема судбину секташа које је прегазило време. Попут догматских партијаца који су у време након пропасти комунизма у својим главама још живели у свету петолетки, интернационале и класне борбе, друштвене базе и надградње и сличних флоскула из комунистичких катехизиса, и поклоницима ових интелектуалних сујеверја следује усуд самоизабране тврдоглавости која ће очајнички покушавати да у стварности пронађе и идентификује се са било чиме што бар мало подсећа на «отелотворење» додаташњих идеолошких химера.

Једноставно, оно што се назива «дух времена», а што у ствари представља интеракцију сложених духовних дешава-

8 Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*, Цид, Подгорица, 1997.

9 Nozick Robert, *Anarchy, State, Utopia*, Basic Books, London, 1974.

10 Ролс Џон, *Право народа*, Александрија прес и НСПМ, Београд, 2003.

ња и њиховог психолошких прихватања и одбијања, исцрпео је могућности свих до сада постојећих идеолошких концептуализација и одбацио их као беспотребне. И то не само из разлога што ове нису успеле да «апсорбују» и преобликују стварност у жељеном правцу, већ што их је сама стварност на дужи рок порекла. У епохи у коју закорачујемо, у којој ће се, током и након кризе, еkleктички укрштати различити облици досадашњих идеја и «калемити» на постојеће изразе друштвеног живота и његових преосталих институционалних облика у потрази за животном одрживом синтезом, индивидуализам више неће моћи да опстаје на дериватима модерних, рационалистичких идеологија. Он ће бити принуђен да посегне и за незападним и немодерним садржајима разних традиција које ће прилагођавати и тумачити у кључу антропоцентризма западњачког типа и сопственог историјског наслеђа. Са каквим последицама, тек ћемо видети.

За „рашчишћавање“ модерних парадигми није подесна ни постмодерна. Теоријска постмодерна мисао је ионако само продужетак модерне, њен резултат и последица, ма колико на површини тежила њеном порицању и одбацивању. Она може да на општем плану проблематизује догматизам рационалности и деконструише његове (заправо већ историјски деконструисане) модерне пројекте, да нам укаже на вишесмисленост или слојеве значења, на присутност културно-историјских и језичких конструката у стварности који се представљају за универзалне, непобитне истине. Но, постмодерна не додирује суштинска становишта које је, у покушају да реши кризу егзистенције и заједнице, породила модерна: противљење свим ауторитетима кроз еманципацију не само мишљења већ целог живљења, веру у моћ самоусавршавања, уз истовремено порицање или одбацивање личног и културног наслеђа, етику људске „узвишености“ иза које се крију пориви саможивости, манипулације и господарења. Напротив. Играјући се над рушевинама саморазорених рационалистичких пројеката, постмодерна заправо, кроз интерпретирање и деконструисање, и шире, кроз релативизацију вредности и спознаје, истовремено врши оправдање индивидуалне децентрираности тако да на микроплану одржава у животу основна становишта и „достигнућа“ модерне, односно стање

испражњене егзистенције и сужење перспективе кретања до којих их је модерна и довела.

Јер та становишта, управо *ослоњена* на индивидуалну фрагментираност и децентрираност, односно од ње поиман, најчешће себични интерес, још животаре у друштвеној пракси и теорији, пре свега у економији и политици, али и природним наукама,¹¹ са својим модерним полазиштима, кризним ескалацијама и катастрофичним одредиштима. Економска криза је за то најновији глобални показатељ, својеврсно упозорење да истрајавање на досадашњем путу води све тежим и погубнијим кризама, болни путоказ ка увиду да више није довољно делимично модификовање постојећих, нити креирање нових парадигми, чак ни практично комбиновање различитих метода на основу досадашњих искустава модерне – ако се не искорачи из сржи модерне, и то не само њене рационалистичке димензије. А срж модерне, криза егзистенције која се очитује у релацији према другом бићу и широј заједници, почела је као духовна, религиозна криза. Како су сви покушаји „специјализоване секуларизације“ да одмене духовност убрзо постали простори тоталитарних пројеката са метафизичким, парадуховним претензијама, чак и када њихови „извођачи“ нису били свесни тога, управо та спознаја сведочи нам да је, испод појавних облика свих криза, у њеној основи духовна криза, криза самог људског бића, са слабошћу и ограниченошћу разума и подложношћу деструктивним страстима услед одсутности, лишености духа.

11 Слично као и у друштвеним делатностима и наукама, дешава се и у природним, егзактним наукама. Тамо је модерна, која се увукла у перспективу научности кроз рационалне интерпретације резултата појединачних, експерименталних истраживања, већ више од пола века покушавала да обузда и задржи научна достигнућа у оквирима стабилног, монадолошко–корпускуларног, материјалистичког модела и спречи уобличавање нових, холистичких, енергетских, динамичних погледа и пракси деловања, јер би оне довеле до суштинског превредновања, не само природнонаучних погледа на свет, већ и до темељне промене погледа на човека и друштво, односно на савремено живљење, а то многима није у интересу. Такве „обуздавајуће теорије“ нпр. у физици јесу и теорија релативитета или новија теорија супержица (superstring theory) које углавном служе да се достигнућа квантне механике и Планкове и Хајзенбергове спознаје сложеним математичким моделирањем колико-толико задрже у границама које постулира модерна.

Литература:

- Делимо Жак, *Цивилизација ренесансе*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1989.
- Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*, Цид, Подгорица, 1997.
- Лабус Миролуб, *Основи политичке економије*, Номос, Београд, 1992.
- Nozick Robert, *Anarchy, State, Utopia*, Basic Books, London, 1974.
- Оте Макс, *Слом долази*, Романов, Бања Лука, 2009.
- Суверенитет*, НСПМ, вол. XV, по. 3, Нова Српска политичка мисао, Београд, 2007.
- Ролс Џон, *Право народа*, Александрија прес и НСПМ, Београд, 2003.

Aleksandar Sasa Gajic

*SPIRITUAL AND CIVILIZATION BASICS
OF THE WORLD ECONOMIC CRISIS*

Summary

Explaining the contemporary global economic crisis that became through increase of financial capital in relations with real capital that is dislocated through the processes of globalization and then accelerate and increase in its motion, the work shows that its theoretical foundation is in form of beliefs in permanent, infinitive growth that is imminent to free market value that has values and civilizations as its foundations. The author looking through the prism of the value of civilizations and spiritual beliefs in philosophical terms, finding the symptoms of the end of modern epoch and inability to overcome the economic and civilization crisis from the perspective of modernity and post modernity if we have in mind that its main problems, relations between individual and community, relations between man and nature, between creation and Creator, in his routs and historically and fundamentally, are spiritual or religious.

Key words: global economic crisis, modern and post modern, Western civilization, spirituality.